

FENYVES KATALIN

„Mi mind német zsidók vagyunk!”

Kis forradalmár prozopográfia

„...le Juif est un passeur. Il est le vecteur de l'histoire jusqu'à l'accomplissement de l'humanité dans le projet divin.”¹

„Mi építettünk barikádokat. Nem volt könnyű munka. Gondoltam közben az 1944-es utcai harcokra, amikor a német megszállók ellen apuka épített ilyet, talán ugyanebben az utcában.”²

Amikor még senki sem beszélt kulturális transferről, katartikus identitásmegerősítő hatással volt rám az a Gábor György írásaiból leszűrűt tanulság, hogy a zsidók nemcsak az áruk és a pénzügyek terén foglalkoztak közvetítéssel, hanem a diaszpóralétnek „köszönhető” soklakiságuk okán a kultúrák közötti közvetítés is a legősibb elfoglaltságaik közé tartozik. Már elég tekintélyes mennyiségű szakirodalmat sikerült összeszednem a *meturgemanok*, *dragománok*, *middlemanek*, *culture brokerek* kultúrtörténetéről e jeles születésnapjára írandó szövegem alátámasztására, ám a fogalom francia megnevezése, a *passeur culturel* (kultúrák közötti révész) keresőkifejezésként való használata eltérített eredeti elképzelésemtől. Legnagyobb meglepetésemre a Google algoritmusa elem hozta a szóösszetétel egy olyan vonatkozását, amelyről annak ellenére nem tudtam szinte semmit, hogy a személyes életem egyik fordulatainak meghatározó kontextusát képezte.³ A kultúrák közötti révészek után kutatva rábukkantam a Musée d'art et d'histoire du Judaïsme (MahJ) 2019 januárjában *Le Judaïsme: une tache aveugle dans le récit*

¹ „A zsidó révész. Ő a történelem hordozója mindaddig, amíg az emberiség be nem teljesül az isteni tervben.” A szerző Benny Lévyt idézi, de nem ad meg semmilyen hivatkozást. Grynberg, Noémie: Mai 68: «Ils sont tous des juifs allemands». *Israel Magazine*, 2008. <https://www.noemiegrynberg.com/mai-68-ils-sont-tous-des-juifs-allemands/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

² Komját Irén: Éjszakai telefon, Párizsból. *Esti Hírlap*, 1968. május 16. 5.

³ A tudományos írás angolszász szabályainak megfelelően jelezni kell, hogy a tárgyalandó kérdésben egyáltalán nem vagyok elfogulatlan. 1968. augusztus 16-án érkeztem Párizsba, három hónappal a „májusi események” után és öt nappal a Varsói Szerződés Csehszlovákiának nyújtott baráti segítségnyújtása, tankjainak Prágába való bevonulása előtt. Bár hosszú távon inkább az utóbbi volt hatással a világról alkotott elképzeléseim alakulására, alapvetően megtépázva addig meglehetősen felhőtlen aufklérista és vulgármarxista illúzióimat, és az új iskolába való beilleszkedésemet is meghatározta, hogy az iskolakezdés idején még az érdeklődés középpontjában álló csehszlovákiai megszállás egyik résztvevője, azaz az egyik „agresszor” hivatalos képviselőjének alkalmazottja gyeréként kerültem a második gimnazista lányosztályba, a „májusi események” hatása többféle módon is rásütötte bélyegét mindennapjaimra. Míg az első félévben még kötelező volt az iskolában a köpenyviselés, a második félévre ezt az előírást progresszív vívmányként már eltörölték, ugyanúgy, mint a retrográdnak tartott „classement”-t, azaz a bizonyítványosztások idején ismertetett teljesítményrangsort, amelynek alapján mindig mindenki tudhatta, hányadik helyet foglal el a saját osztálya diákjai között. A köpenyt senki sem sírta vissza, a classement viszont, ha hivatalosan nem is, informálisan nagyon is érvényben maradt, némileg – legalábbis a tanárok szemében – ellensúlyozva agresszori pozíciómat. Ugyancsak a „májusi események” maradandó hatásaként a Párizsban töltött évek emlékei között előkelő helyet foglalnak el a francia rendfenntartó rohamosztagok (CRS) állandó jelenlétének képei: minden hétvégén alkalmam volt látni a rend fenntartásának e riasztó külsejű és felszerelésű képviselőit a

national? (A zsidóság: a nemzeti elbeszélés vakfoltja?) címmel megtartott kétnapos konferenciájának videófelvételére.⁴ A második nap egyik előadója, Florence Johsua szociológus 1968 májusának fiatal zsidó résztvevőiről beszélt. Előadásában rámutatott, hogy a különböző ifjúsági, de mindenekelőtt a szélsőbaloldali – trockista és maoista – mozgalmak vezetése döntően a 20. század második harmadában Franciaországba települt gazdasági és politikai, askenázi és szefárd zsidó menekültek gyerekei közül került ki, ám ez a konferencia szempontjából nem jelentéktelen adalék az események idején nem keltett különösebb figyelmet, és annak történetébe sem ekként vonult be – nem utolsósorban azért, mert maguk az érintettek 1968-ban egyáltalán nem zsidóként tekintettek közéleti önmagukra. Későbbi pályafutásuk során azonban ez az életrajzi mozzanat többük számára kiemelkedő fontosságra tett szert: politikai, közirói és/vagy tudományos tevékenységük kulcskérdésévé, világnézetük, önmeghatározásuk és későbbi elkötelezettségeik sarokkövévé vált. Így hát e születésnap-i köszöntő univerzalizmus és partikularizmus dialektikájának e sajátos fejezetéről, 1968 májusának zsidó szereplőiről szól majd: arról, hogy honnan jöttek, mi vitte ki őket a párizsi utcára, és onnan merre vitt az útjuk tovább.

A „zsidó május” historiográfiája és értelmezési keretei

Az 1968 májusában Franciaországban zajló eseményeket sokféle néven illetik, a forradalomtól a diáklázadáson át a puccskísérletig és zavargásig nagyon széles a spektruma az elnevezéseinek, értékeléseinek pedig nemkülönben. Ha ez nem is, az már annál inkább meglepő, hogy kifejezetten nehéz olyan leírást találni – nemcsak magyarul, de franciául és angolul is –, amelyből a mai olvasó arról tájékozódhatna, mi történt egyáltalán.⁵ Bár a tekintetben sincs konszenzus, akkor és később mennyire volt fontos és jelentőségteljes a francia köztársaság és a világ szempontjából

Quartier Latinben, ahol a legtöbb művészmozi is működött. '68 májusának utóregzései még sokáig nem múltak el, a diáktüntetések, iskolai-egyetemi sztrájkok 1971-ben is gyakoriak voltak: ekkor azért iratkoztam át menekülésszerűen a Paris VII nevet viselő egyetem (Jussieu) éppen induló, kísérleti történelem–földrajz–szociológia–média szakáról a nagyon tradicionális Paris IV (Grand Palais) franciául oktató (!) germanisztika szakára, mert 1. még októberben is sztrájkolt a tanárok és diákok egy része, tehát egy csomó tárgy oktatása meg sem kezdődött, 2. amint egy szakállas, szemüveges diákforma oktató közölte, a történelem tantárgy keretében valójában történelmi materializmust fogunk tanulni, ezen belül is azt, hogy a két imperialista nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió hogyan igaazza le a világot, 3. a médiakurzus első óráján ki kellett tölteni egy 60 oldalas optikatesztet, a modern nyelvek mellett azonban mi a gimnáziumban egyáltalán nem tanultunk fizikát. A „légi felvételek elemzése” című órára már be sem mentem.

⁴ Le Judaïsme: une tache aveugle dans le récit national? mahJ, le 17–18. janvier 2019. https://www.akadem.org/sommaire/colloques/le-judaisme-une-tache-aveugle-dans-le-recit-national/une-pleine-part-a-l-histoire-de-france-31-01-2019-107947_4830 (letöltés ideje: 2023. december 30.) A rendezvény előadásából tanulmánykötet is megjelent: Paul Salmona – Claire Soussen (édité par): *Les Juifs. Une tache aveugle dans le récit national*. Paris: Albin Michel, 2021.

⁵ Jobb híján a Britannica *events of May 1968* címszavát tudom csak ajánlani a fiatalabb olvasóknak, ebben az amerikai (zsidó származású) Richard Wolin eszméletörténész, a New York-i CUNY Center munkatársa foglalja össze meglehetősen szárazon az eseményeket és utóhatásait, valamint javasol a további tájékozódás céljából gyakran hivatkozott munkákat. Wolin, Richard: *Events of May 1968*. Britannica, History and Society, French History. <https://www.britannica.com/event/events-of-May-1968>; franciául olvasó haladóknak érdekes lehet a BIS (Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne) Mai 68 című annotált összeállítása az állományában található, témába vágó könyvekről: http://www.bibliotheque.sorbonne.fr/biu/IMG/pdf/mai_68.pdf (letöltés ideje: 2023. december 30.)

ez a májusi hónap,⁶ ahhoz mégsem férhet kétség, hogy a több tízezernyi tömegekben tüntető fiatalok régmúlt időket idéző barikádokat emeltek a párizsi utcán, a rendszerrel ugyancsak elégedetlen munkások milliói⁷ általános sztrájkba kezdtek, a nemzetgyűlést pedig a hónap végén fel kellett oszlatni. Az eseménysorozatról szóló publikációk már '68 őszén is tekintélyes mennyiségre rúgtak, és ez az évtizedek során alig változott, különösen a kerek évfordulók, így a legutóbbi, félévszázados megemlékezések döntöttek meg minden korábbi rekordot: 2018-ban 158 kötet jelent meg a témáról Franciaországban, Belgiumban pedig franciául további három.⁸ A különböző nyelveken napvilágot látott szakirodalom ma már áttekinthetetlen.

Ugyanakkor a társadalomtudományos értelmezések terén nem kevésbé heves harc dúl ma is, mint a politikai magyarázatok és örökségek kérdései körül. Szociológusok és politológusok már jó ideje fáradoznak azon, hogy kitágítsák '68 emlékezeti spektrumát, és hogy az örökké láthatókon kívül a láthatatlanokat is megjelenítsék: a Quartier Latiné mellett (helyett) a vidéki városok lakóit, a diákok mellett (helyett) a munkásokat, a férfiak mellett (helyett) a nőket, az elitértelmisségek mellett (helyett) a postásokat és a háziasszonyokat, a májusi 31 nap helyett a hatvanas évek elejétől 1981-ig, az egyesült baloldal hatalomra kerüléséig tartó hosszabb történelmi időszakot. Ezeknek a törekvéseknek azonban nagyon erősek az ismeretelméleti korlátai, mert kutatni csak azt lehet, amiről van megbízható forrás, márpedig a médiafigyelemtől távol élő nők és férfiak, öregek és gyerekek még a '68-hoz hasonló tömegeket megmozgató események során is csak akkor kerülhetnek a társadalomtudósok látóterébe, ha – akár utólag is – értelmezhető nyomokat hagynak maguk után. Ám az utólagos forráselőállítás sem problémamentes: amikor a *Médiapart* című baloldali internetes újság 2017-ben felhívást intézett olvasóihoz,⁹ hogy írják meg, hogyan élték meg a nevezetes évet és következményeit, majd 2018-ban, az 50. évforduló alkalmából a beérkezett beszámolók egy részét (!) könyv formájában is megjelentette,¹⁰ a kötetet szerkesztő szociológusok kénytelenek voltak megállapítani, hogy az eredmény korántsem reprezentatív, mert az erőszakszervezetek egykori tagjai közül senki sem válaszolt a felhívásra, főállású háziasszonyok is alig, ahogyan szabadfoglalkozásúak is csak elenyésző számban. Ezért pótfelhívást tettek közzé, és erre sikerült is a háziasszonyok számát némileg feltornáznia. Két fiatal szociológus, doktorandusz azonban utánaszámolt és kiderítette, hogy az így összegyűjtött anyagban sincs nyoma a közép- és felsővezetőknek, a vállaltan homoszexuálisoknak, és hogy

⁶ Ennek különösen érzékletes példáját adja Rádai Eszter: „Nincs olyan mondat, amiben egyetérténénk” – Gábor György és Lánczi András vitája. *Mozgó Világ*, 2008/8. 56–66.

⁷ Purguette, Léo: [#Mai68] 10 millions de grévistes en France et en Provence. *La Marseillaise*, le 21 mai 2018. <https://www.lamarseillaise.fr/societe/mai68-10-millions-de-grevistes-en-france-et-en-provence-DGLM070157> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁸ Le record de Mai 68 en 2018: plus de 150 livres en français. *Le Soir*, le 27. avril 2018. <https://www.lesoir.be/153721/article/2018-04-27/le-record-de-mai-68-en-2018-plus-de-150-livres-en-francais> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁹ <https://blogs.mediapart.fr/edition/vos-temoignages-sur-mai-1968> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

¹⁰ Mai 68: plus de 300 témoins anonymes ont répondu à l'appel. *Médiapart*, 2018. február 1. <https://blogs.mediapart.fr/edition/vos-temoignages-sur-mai-1968/article/010218/mai-68-plus-de-300-temoins-anonymes-ont-repondu-l-appel>; Dormoy-Rajramanan, Christelle – Gobille, Boris – Neveu, Érik (szerk.): *Mai 68 par celles et ceux qui l'ont vécu*. Ivry-sur-Seine: les éditions de l'Atelier, 2018. A könyv 2000 példányban kelt el, a kiadó legalább 7000 példányra számított, de a többi kötet sem fogyott túl jól, vö. Richebois, Véronique: Mai 68: le grand flop éditorial. *Les Echos*, 11 juin 2018. <https://www.lesechos.fr/tech-medias/medias/mai-68-le-grand-flop-editorial-133350> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

majdnem ugyanannyi a fővárosiak beszámolóinak a száma, mint a vidékieké, ami távolról sem felel meg a korabeli demográfiai arányoknak...¹¹

Mindezek fényében is érdekes azonban, hogy a párizsi '68 kapcsán milyen sokáig nem esett szó az események zsidó vonatkozásairól – annak ellenére, hogy az egész világot bejárt jelszavai között különösen előkelő helyen szerepelt az e tanulmány címében is szereplő, sokat skandált és azóta is számtalan formában „továbbfejlesztett” „*Nous sommes tous des Juifs Allemands!*”, azaz „Mi mind német zsidók vagyunk!”.

(A csatakiáltásként is alkalmazott jelszó történetének részletei körül máig ugyancsak viták folynak. Annyi állítható róla bizonyosan, hogy a nanterre-i egyetemisták már márciusban megkezdődött elégedetlenségi mozgalmának élére álló, Franciaországban született, de német állampolgárságú Daniel Cohn-Bendit május 22-én, amikor éppen Nyugat-Berlinben tartózkodik, a belügyminiszter kitiltja Franciaországból, azaz legálisan nem térhet vissza.¹² Az intézkedést mind a köztársasági elnök De Gaulle-hoz közel álló sajtó, mind a Francia Kommunista Párt főtítkára, Georges Marchais olyan kifejezésekkel kommentálja, amelyeket a fiatalok a hírhedt Daladier-féle törvényerejű rendelet,¹³ később a kollaboráns Vichy-kormány szóhasználatával, a „nemkívánatos idegen” megjelöléssel azonosítanak, majd erre adott válaszként fogalmazzák meg a „Mi mind nemkívánatosak vagyunk!”, „Mi mind német zsidók vagyunk!” jelszavakat, amelyeket az akkoriban egyetlen egyetemista szereplőről – Cohn-Benditről – készült fotó felhasználásával tervezett plakátokon mindkét változatban városszerte kiragasztanak. Több mint 4000 fiatal vonul az utcákra e két jelszót skandálva. A zsidóüldözés és a francia állam dicstelen viselkedésének emléke tehát már az események idején is ott van a résztvevők tudatában, a „Vörös Dani” megbélyegzését mégsem vonatkoztatják a megmozdulások többi vezetőjére, pedig azok életrajzában nemegy mozzanata megegyezik az övével. De ő nem „tipikus”: a szülei Németországból menekültek – korán meghalt apja Hannah Arendt barátja volt; amikor Danielt kitiltják Franciaországból, Hannah Arendt felajánlja neki, hogy anyagiilag is támogatja –, és az ismert arcok közül ő az egyetlen, aki mögött nem áll mozgalmi szervezet: magányos anarchista, önmeghatározása szerint anarcho-marxista.)¹⁴

Pedig a diákmozgalmak vezetőinek erős zsidó „felülreprezentáltságát” Jonathan Judaken amerikai esztétorténész szerint már 1982-ben is látni lehetett abban a *Le Matin* magazine által közölt 153 fős listában, ahol legalább 55 a zsidó (származású) személyiségek száma, ahogyan Hervé Hamon és Patrick Rotman *Génération* című,¹⁵ 1987–88-ban megjelent kétkötetes „tény-

¹¹ Leprince, Chloé: Le Mai 68 des anonymes: l'heure de la réplique depuis les sciences sociales. *Radiofrance*, 2018. március 27. <https://www.radiofrance.fr/franceculture/le-mai-68-des-anonymes-l-heure-de-la-replique-depuis-les-sciences-sociales-4988281> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

¹² Persze visszament, a színésznő Marie-France Pisier autójának csomagtartójában rejtőzve. Lásd « J'ai caché Dany dans mon coffre de voiture », Marie-France Pisier, actrice et écrivaine. *Le Parisien*, le 16 juin 2009.

¹³ Bissonier, Sylvain: Les décrets-lois Daladier de 1938 ou l'exclusion des étrangers indésirables à la fin de la IIIe République. *Sauf-conduit. Cahiers de l'ethnopôle – Migrations, Frontières, Mémoires La fabrique de l'indésirable*. 2019/1. 16–23. https://lecpa.hypotheses.org/files/2019/11/saufconduit_n1-novembre-2019.pdf (letöltés ideje: 2023. december 30.)

¹⁴ Claassen, Emil-Maria – Peters, Louis-Ferdinand: *Rebellion in Frankreich: die Manifestation der europäischen Kulturrevolution* 1968. München: dtv, 1968, S. 47.

¹⁵ Hamon, Hervé – Rotman, Patrick: *Génération. Les années de rêve*. Paris: Seuil, 1987; *Les Années de poudre*. Paris: Seuil, 1988.

elbeszélésének” 29 szereplője között is 16 a zsidó – még ha ez ebben a munkában nem is több jelentős, ám nem különösen hangsúlyos adottságnál.¹⁶ Az azonban, hogy ’68 májusa zsidó szempontból (is) értelmezhető és értelmezendő, csak az események után húsz évvel, e könyvek megjelenésének idején – és ettől valószínűleg nem függetlenül – fogalmazódik meg a nyilvános diskurzusban: a *Passages* című, 1987-ben Emile H. Malet¹⁷ által alapított folyóirat rendezett 1988. július 7-én kollokviumot arról a kérdésről, hogy vajon miért volt olyan sok zsidó a diákmozgalmak vezetői között, illetve hogy összefügg-e, és ha igen, mennyiben az elkötelezettségük és a zsidó származásuk. A beszélgetés valószínűleg nem sok nyomott hagyott volna hátra, ha az egyik legnagyobb tekintélyű francia napilap, a *Le Monde* nem közöl róla öt nappal később hosszabb (névtelen) tudósítást,¹⁸ amelyet azóta is előszeretettel kolportálnak a legkülönbözőbb szélsőjobboldali, antiszemita és holokauszttagadó internetes portálok.¹⁹

És bár a *Le Monde* tudósítása szerint a *Passages* folyóirat 1988 júliusi rendezvényének a zsidó mesianizmus volt a vezérszólama, amelyet Henri Weber – akkoriban a (katolizált zsidó szülők gyermekeként felnőtt) szocialista miniszterelnök, Laurent Fabius tanácsadójaként tevékenykedő későbbi szenátor, a trockisták *Rouge* című lapjának egykori főszerkesztője – nevezett meg a zsidó baloldaliság és forradalmi elkötelezettség hagyományos jellemzőjeként, a többi résztvevő, így a francia lombikbébi-program atyja, az Orvosok határok nélkül szervezet egyik alapítója, René Frydman már ott és akkor is szóba hozta a zsidóknál a Soá miatt különösen erősen megnyilvánuló törekvést a társadalmi igazsággosságra. Mint mondta, a ’68-asok nemzedékének szülei közül sokan harcoltak a bevándorolt munkások ellenállási mozgalma (MOI – Main-d’œuvre Immigrée) tagjaiként a németek ellen, ők hagyták gyerekeikre az igazságtalanság minden fajtája elleni harc eltökélttségét. Ugyanez a háttér tette e generáció tagjait különösen érzékennyé az olyan politikai-társadalmi jelenségekre, mint az algériai és a vietnámi háború, illetve 1968 májusának megmozdulásai. Mind Weber, mind Frydman saját tapasztalatból beszélt: ahogyan kor- és eszmétársaik közül annyian, ők is baloldali kelet-európai zsidó bevándorlók gyerekei voltak, ’68-ban pedig mindketten részt vettek a szélsőbaloldali mozgalmakban.

Végző soron ezt a néhány kezdeti megállítást árnyalták, mélyítették és alapozták meg a már említett későbbi, komoly társadalomtudományos eszköztárat felvonultató kutatások. E munkák mindegyike a társadalomtudományos történetkutatás elméleti és módszertani lehetőségeire (*histoire d’en bas, histoire croisée, emotional turn, survey, oral history*) támaszkodik és politikai-ideológiai vagy tudományos szűkkeblűségtől mentesen vizsgálja 1968 franciaországi zsidó aktorainak specifikus jellemzőit.

¹⁶ Judaken, Jonathan: Les fantômes de Mai 68. In: Sylvie Anne Goldberg (édité par): *Histoire juive de la France*. Paris: Albin Michel, 2023. 799.

¹⁷ Emile H. Malet újságíró, számos rangos francia újság, illetve médium munkatársa, közgazdász, külpolitikai szakértő. Amint erről *Freud, et l’homme juif: La claire conscience d’une identité intérieure* című, 2016-ban megjelent könyve kapcsán beszél, a zsidó hagyományban nőtt fel, édesapja rabbi volt, és ez az örökség akkor is meghatározó a számára, ha ő maga egészen fiatal kora óta nem gyakorolja ősei vallását. <https://www.youtube.com/watch?v=jjN-NvX3CLU> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

¹⁸ Un colloque de la revue „Passages” Le mouvement de mai 68 fut-il une „révolution juive”? *Le Monde*, le 7. juillet 1988. https://www.lemonde.fr/archives/article/1988/07/12/un-colloque-de-la-revue-passages-le-mouvement-de-mai-68-fut-il-une-revolution-juive_4097927_1819218.html (letöltés ideje: 2023. december 30.)

¹⁹ Akár még 2023-ban is: Saunier, Jean: En 1988, Henri Weber s’interrogeait: Mai 68 fut-il une révolution juive ? *RIPOSTE LAÏQUE*, le 10 août 2023. <https://ripostelaique.com/en-1988-henri-weber-sinterrogeait-mai-68-fut-il-une-revolution-juive.html> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

A történelmi narratíva: zsidó hagyomány és a Soá

Tíz évvel a *Passages* kollokviuma után, 1998-ban jelentette meg a Tel Aviv-i egyetemen végzett, majd az Université Sorbonne Nouvelle-en, Doris Bensimon-Donath szociológus vezetése mellett 1980-ban a franciaországi zsidó ifjúsági mozgalmakról doktorált Yair Auron *Les Juifs d'extrême gauche en Mai 68* (68 májusának szélsőbaloldali zsidói) című munkáját, amelyben közvetlen összefüggést mutat ki a diákmozgalmak vezetőinek családtörténete, a Soá és e szereplők radikális politikai elkötelezettsége között.²⁰

Az azóta az örmény népirtás szakértőjeként ismertté vált szerző a kortárs történész szemszögéből vizsgálta 70 saját készítésű interjú alapján '68 szélsőbaloldali vezetőinek tevékenységét (érdeklődésének fókuszában Daniel Cohn-Bendittel, Alain Krivine-nel, Alain Geismarral és az egyedüli katolikus Jacques Sauvageot-val), arra keresve a választ, mi a közös a háttérükben és a viselkedésükben, és e közösségek mennyiben magyarázzák a francia hagyományokkal, a cionizmussal, Izrael állammal és a világ minden elnyomottjával, valamint a terrorizmussal kapcsolatos állásfoglalásaikat. Mint megállapította, miközben ezeknek a fiataloknak gyakran nem voltak erősek a franciaországi gyökereik, a cionista mozgalomra és Izrael államra is gyanakvással tekintettek. Ugyanakkor szolidárisnak érezték magukat minden elnyomottal, köztük a harmadik világ különböző mozgalmáraival, így nem utolsósorban a palesztinokkal. Ellentétben azonban német- és olaszországbeli eszmetársaikkal a francia szélsőbalosok elutasították a terrorizmust, amiben Auron ugyancsak a zsidó dimenzióknak tulajdonítja a döntő szerepet: szerinte interjúalanyai számára a Soá jelentette a politikai referenciát, erkölcsi imperatívuszaik forrását és radikális egyéni identitásuk megalapozó elemét.

Auron úgy látja, hogy az általa bemutatott zsidó radikálisok azt a zsidó szellemi hagyományt vitték tovább, amelynek képviselői sohasem haboztak szembeszállni a tekintélyelvűséggel és a hatalommal, küzdeni az igazságosságért és védeni az elnyomottakat. Szerinte ezek a lázadók Izrael ellen is ezért léptek fel, mert az nem tett eleget ennek a követelménynek: meggyőződésük, hogy a zsidók a diaszpórában hívebbek morális kötelezettségeikhez, mint Izrael, az ugyanis államként óhatatlanul szembesül az erő alkalmazásának kérdésével.

(Újabb tíz év múltán, 2008 április–májusában Jean Birnbaum, a *Le Monde* fiatal, 1974-ben született újságírója szentelt cikksorozatot '68 – meghatározóan zsidó – májusának,²¹ és ezzel megkezdődött az a folyamat, amelynek során az események résztvevőinek gyerekei, illetve a következő generáció más képviselői kezdtek immár nagyobb történelmi távlatból, de részben még mindig nagyon közvetlen, családi indíttatásból politikatudományi, szociológiai és eszméletörténeti disszertációk alapjául szolgáló vizsgálatokba. Jean Birnbaum a politikai szociológia

²⁰ Auron, Yair: *Les Juifs d'extrême gauche en Mai 68*. Paris: Albin Michel, 1998.

²¹ Birnbaum, Jean: Mai 1968 – Mai 2008: Quand un absolu chasse l'autre. *Le Monde*, le 28 avril 2008. https://www.lemonde.fr/societe/article/2008/04/28/quand-un-absolu-chasse-l-autre_1039320_3224.html (letöltés ideje: 2023. december 30.); Birnbaum, Jean: Une „divine surprise”. *Le Monde*, le 29 avril 2008. https://www.lemonde.fr/societe/article/2008/04/29/une-divine-surprise_1039709_3224.html (letöltés ideje: 2023. december 30.); Birnbaum, Jean: Des „cures rouges” à Billancourt. *Le Monde*, le 30 avril 2008. https://www.lemonde.fr/societe/article/2008/04/30/des-cures-rouges-a-billancourt_1040143_3224.html (letöltés ideje: 2023. december 30.); Birnbaum, Jean: Saint Paul au milieu du front. *Le Monde*, le 3 mai 2008. https://www.lemonde.fr/societe/article/2008/05/03/saint-paul-au-milieu-du-front_1040878_3224.html (letöltés ideje: 2023. december 30.)

egyik legnagyobb nevű kutatójának, Pierre Birnbaumnak a fiaként nyilván gyerekkorától kezdve jól ismerte azt a politikai és társadalmi – jórészt zsidó – közeget, amelyben 68 főbb szereplői később mozogtak, és amely minden jel szerint több éven keresztül lekötötte az érdeklődését: a cikksorozatból könyv lett. *Les Maoccidents* (A maojobbosok)²² azonban már nem a 40 évvel korábbi eseményeket vizsgálta, hanem az egykori maoisták életútjának azóta vett kanyarjait. Jean Birnbaum írásai színes, érzékletes beszámolók, éles szemre valló, pontos megfigyelések és látletelek, tudományos feldolgozásnak azonban nem tekinthetők.)

A szociológiai narratíva: családi háttér, szocializáció

A '68-as események hosszú távú következményeit a résztvevők és leszármazottaik életére Julie Pagis 2009-ben megvédett doktori disszertációja vizsgálta elsőként behatóbban.²³ A CNRS eredetileg biológusnak készült, ám a politikatudományra átnyergelt kutatója a politikai aktivisták életpályájával és a gyermekkor társadalomtudományi aspektusaival foglalkozik, '68 zsidó vonatkozásai családi indítatás alapján, a szülei által választott alternatív életforma – értelmiségiekből kecskefarmerek – okait keresve keltették fel az érdeklődését. Két alternatív iskola tanulói és szüleik között végzett kérdőíves és mélyinterjú kutatást, hogy megmutathassa, milyen szocializációs hatások vezették a szülők nemzedékét a politikai, illetve többségük esetében a civil mozgalmakba, hogyan változtatta meg ez az elköteleződésük az életük alakulását, és hogyan határozta meg a szülők elkötelezettsége saját generációjának – így neki magának is – a pályáját. Pagis szülei agrármérnökként végeztek, anyja Toulouse-ban közvetlenül is részt vett a 68-as megmozdulásokban, de semmilyen szervezetnek nem volt tagja, élt viszont kommunában, ott volt a környezetvédelmi, atomfegyverellenes, feminista tüntetéseken. Mindkét szülő állami alkalmazásban állva igyekezett a megye parasztságát korszerű módszerek alkalmazására rávenni, majd az intézményi korlátoktól megcsömörölve ők maguk kezdtek gazdálkodni a Cezanne híres festményén kívül a második világháborús ellenállás kapcsán közismert Mont Vantoux lábánál. Így hát az 1980-ban született Julie és két évvel fiatalabb öccse egy falusi iskolába járt, ahol néhány másik „újparaszt” gyerekkel együtt állandó csúfolódásnak voltak kitéve mondván, hogy „hippigyererek”, „büdösek” és „koszosak”, mert egy kecskefarmon nőttek fel.

Ebben az a különösen érdekes, hogy a nagyszülők társadalmi pozíciója felől nézve megjósolhatatlan lett volna életük illetéknéppen való alakulása: apai nagyapjuk az elitképző École Normale Supérieure végzettje volt, gimnáziumigazgató, akinek a felsége sohasem dolgozott, míg anyai nagyapjuk magyar zsidó menekült, aki az 1930-as évek második felében érkezett Franciaországba, és a háború alatt találkozott akkor az ellenállásban részt vevő, jobb lyoni polgárcsaládból származó feleségével. Több szakmai kudarc után papíripari vállalkozóként, majd egy papíripari nagyvállalat vezérigazgatójaként sikerült csak megtalálnia a helyét a francia társadalomban, kommunista szimpatizánsként 1945 után volt ellenálló értelmiségiekből állt a baráti társasága, és unokája inkább baloldali értelmiségiként, mint polgáriként jellemzi a habitusát.

²² Birnbaum, Jean: *Les Maoccidents*. Paris: Stock. 2009.

²³ Pagis, Julie: *Les incidences biographiques du militantisme en Mai 68. Une enquête sur deux générations familiales: des "soixante-huitards" et leurs enfants scolarisés dans deux écoles expérimentales*. Diss, Paris: EHESS, 2009. <https://theses.hal.science/tel-00443077/document> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

Julie Pagist saját szocializációjának kettőssége, az „ellenkulturális” otthoni nevelés és az intézményi (iskolai) sikereinek ellentmondásai, valamint ’68 emlékezetének és tudományos feldolgozásainak általa kárhozott közhelyessége, egyoldalúságai vezették annak a kérdéssorozatnak a feltevéséhez, amelyből a kutatása eredt. Több éves alapos előkészítés után egy párizsi és egy nantes-i alternatív iskola diákjainak és ezek szüleinek küldött ki 666 kérdőívet, 182 szülői és 168 diák-kérdőívet kapott vissza kitöltve, ezzel párhuzamosan 51 felnőtt- és 38 gyerek-mélyinterjút készített. A párizsi iskolában a megkérdezettek 20%-a (!), a nantes-iban egyetlen válaszadó mondta magát zsidónak, ugyanakkor többen nem voltak hajlandók válaszolni a kérdésre, és a kutatót néhány felháborodott szülő fel is hívta, hogy számonkérje rajta érdeklődése elítélendőnek vélt indítékát.²⁴

Miközben a kérdőívek és az interjúk kiértékelésének eredménye nem különbözik alapvetően a korábban felvetett magyarázat kísérletektől, Pagis munkájának érdeme, hogy nagyobb létszámú korpusza mennyiségi és minőségi vizsgálata révén meg tudta haladni a gyakran túláltalánosításba hajló korábbi megállapításokat. „Családtörténetük átadása révén ezek a zsidó és kommunista szülők valószínűs »felelősségetikát« adnak át gyermekeiknek, hozzájárulva ezzel annak a törekvésnek a kialakításához, hogy »az emberiségnek soha többé ne kelljen ezt átélnie«. Ezek a szülői parancsok a történelemmel szembeni felelősség irányába terelik őket (...). Az elkészült interjúk lehetővé teszik számunkra, hogy közelebből is megvilágítsunk számos gyakran nem kielégítő magyarázatot a zsidó származású politikai vagy mozgalmi aktivisták felülreprezentációjával kapcsolatban – különösen a messianizmus szempontjából, amelyben a kommunizmus lesz a nem vallásos zsidók Messiása. A teológiai érvekhez folyamodó értelmezések fő hibája véleményünk szerint, hogy esszencializálják a ’zsidó’ kategóriáját, és nem veszik figyelembe a francia zsidóság társadalmi heterogenitását: a hontalan kommunista zsidók gyermekeinek elsődleges családi szocializációja nem hasonlítható össze az Elzász, Bordeaux vagy a Comtat Venaissin jól beilleszkedett zsidó közösségeiben nevelkedő gyermekekéivel. Ezért szükséges visszatérni a szülők társadalmi és migrációs pályáira, valamint vallási és politikai gyakorlataira anélkül, hogy szétválasztanánk a zsidó hovatartozást és a kommunista elkötelezettséget.”²⁵

A pszichológiai narratíva: negatív indulatok, bosszúvágy, idegenségérzet

A Pagishoz hasonlóan a ’68-asok gyerekei közé tartozó kutató, Florence Johsua szociológus, a nanterre-i egyetem oktatója a 2000-es évek eleje óta foglalkozik a trockista LCR (Ligue Communiste Révolutionnaire) aktivistáinak politikai részvételével, nagyszámú személyes interjújának elkészítésében a mozgalomban aktívan részt vett családtagjainak kapcsolati hálójára támaszkodva. A ’68-as események számos egyéb feldolgozása mellett a szereplők személyes motivációjával, emocionális hátterével foglalkozó cikke 2013-ban jelent meg.²⁶ Johsua nemcsak

²⁴ Pagis, 2009. 115.

²⁵ Pagis, 2009. 140.

²⁶ Johsua, Florence: «Nous vengerons nos pères...». De l’usage de la colère dans les organisations politiques d’extrême gauche dans les années 1968. *Politix* 2013/4 (N° 104), 203–233. <https://www.cairn.info/revue-politix-2013-4-page-203.htm> („Az apai családomat 1956-ban, a szuezi válság után kiutasították Egyiptomból, ahogyan sok más zsidó közösség tagjait is, akik gyakran voltak hontalanok vagy külföldi állampolgárok. A nagynéném 1937-ben, apám 1939-ben, a nagybátyám 1946-ban született Alexandriában. Franciaországban élve apám szakszervezeti aktivista, majd a JCR és a Révolution! tagja volt, nagynéném és nagybátyám előbb a Révolution!, majd a LCR aktivistája.”)

tanulmányokban és könyvalakban dolgozta fel az egykori trockistákkal apai családjának baráti-ismerősi-elvtársi körében készített interjút, de 2017-ben Bernard Boespfluggal együtt 52 perces dokumentumfilmet is készített róluk.²⁷ A filmnek és a szereplői lélektani motivációjával foglalkozó hosszabb tanulmányának közös címükkel – *Nous vengerons nos pères* (Megbosszulljuk apáinkat) – egybehangzóan az a tézise, hogy a negatív indulatok hatalmas felhajtóerőt jelentenek a különböző tömegmozgalmaiban, és ez az érzelmi motiváció különösen erősen megfigyelhető a hatvanas évek franciaországi „antifasiszta és internacionalista” aktivistáinak esetében. Amint a film megmutatja, ezek az indulatok némileg átalakultak ugyan, de hosszú évtizedek múltán is alig csillapodtak.

Johnsua a második világháború traumájából vezeti le a politikai elkötelezettséget, álláspontja szerint a negatív érzelmek – a bosszúvágy, a düh, a harag, az idegenség és a kirekesztettség érzése – messze nem kapják meg azt a társadalomtudományos figyelmet, amelyet a jelentőségük indokolna. „Ezek az aktivisták túlnyomórészt Kelet-Európából származó zsidó családokból jönnek, akik az antiszemita üldözések elől menekülve telepedtek le Franciaországban. Családjuk gyakran személyesen érintett volt, gyakran jóvátehetetlen veszteségeket szenvedett el a zsidóüldözés és népiirtás során a második világháború alatt. Egyéni pályáik vizsgálata felfedi a származás, a családtörténetek és az olyan közös szocializációs intézmények jelenlétét, amelyeknek alapját az egyéni élmény és az egyéni érzések alkotják, de amelyekben a tagok osztoznak egymással. Az olyan az érzések, mint a félelem, a felháborodás, a harag és végül a bosszúvágy, amelyeket a családi múlt e »második generációs túlélők«-ból kiváltott, központi szerepet játszanak az JCR-hoz való kötődésük magyarázatában.”²⁸

A múlt mellett interjúalanyainak saját tapasztalatai is hozzájárultak negatív érzelmeik kialakulásához, így például a nemzeti hovatartozás hiánya: szüleik eredetországához többnyire nem alakul ki semmiféle közük, de Franciaországban is idegennek érzik magukat, az interjúkban arról beszélnek, hogy a baloldali ifjúsági szervezetekben lettek először valódi kapcsolataik a „franciákkal”.²⁹ A családjuk által elszenvedett erőszak megelevenedését látják a ’60-as évek elején a francia államnak az algériai háború kapcsán Algériában és Franciaországban kifejtett brutális fellépésében, a fasizmus, az antiszemitizmus újjáéledését vélik felfedezni a szélsőjobboldali OAS (Organisation armée secrète) akcióiban, később az agresszió hasonlóan erős érvényesülését az Egyesült Államok vietnámi háborújában. Érzéseik a világ minden elnyomottja iránt messze meghaladják a pusztán szolidaritást, sokkal inkább tekinthetők azonosulásnak.

Következtetései között Johnsua hangsúlyozza, hogy a zsidó származású fiatal ’68-as aktivisták „marxista-forradalmi” politizálása, az elnyomott népek függetlenségért és nemzeti felszabadulásért folytatott küzdelmének támogatása nem visszavezethető semmilyen, a sanyarú sors által befolyásolt, feltételezett „zsidó hajlamra”. Szerinte a harag és a megtorlás iránti vágy és az erőszak elleni tevőleges küzdelem kibontakozását lehetővé tevő környezet találkozásának rendkívül sajátos konfigurációjáról volt valójában szó, amely alkalmat adott a megélt agresszió kifejezésére egy

²⁷ A teljes film jelenleg ezen a címen tekinthető meg online: *Les révoltés de l'après-guerre*. Réalisé par Florence Johnsua et Bernard Boespflug, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=RUjd5NaVIZs> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

²⁸ Johnsua, 2013, 208.

²⁹ Johnsua, 2013, 216.

olyan szervezeti és politikai keretrendszer viszonyai között, amely a haragot cselekvő erővé, az egyéni bosszúvágyat a társadalmi elégtétel kiharcolásának szándékává alakítja.³⁰

A politikatudományi narratíva: máskéntgondolkodás, megrendült bizalom az államban

Jolanta Kawa Kurska, jelenleg a Varsói Egyetem oktatója 2013-ban védte meg Adam Michnik, Bernard Kouchner és Daniel Cohn-Bendit pályafutásának összehasonlító elemzését adó, jelentős mértékben saját készítésű interjúkon alapuló disszertációját, különös tekintettel a kutatás tárgyát képező személyek és környezetük megszólaltatott tagjainak zsidóságára. Elsősorban arra volt kíváncsi, vajon a három politikus „megtért” máskéntgondolkodónak (*dissidents*) tekintendő-e, és ennek az alapkérdésnek elágazásaként foglalkozott zsidóságukkal, annak számukra való jelentésével és jelentőségével. Munkája az élettörténeti motivációk tekintetében nem mutat eltérést a korábban már ismertetett értelmezésekhez képest. Újdonságot a disszertáció a ’68 utáni évtizedek során befutott pályáknak a máskéntgondolkodás közös keretében való elemzésével hoz, ezen belül is különösen figyelemreméltó annak vizsgálata, melyek voltak hőseinek az állammal kapcsolatos nézetei, illetve azok változásai. Kurska a másképgondolkodást (*dissidence*) újabb, 20. századi értelmében használja analitikus keretként, miszerint annak jelentése: megszűnni elismerni valamely politikai autoritást, ideológiai és társadalmi rendszert, amelynek addig engedelmeskedtünk, és az intellektuális tiltakozás révén ellenállni neki.³¹ A máskéntgondolkodó (*dissident*) pedig az, aki az igazság más forrásaihoz fordul, mint az állam, a rendszer, a vallás vagy valamely társadalmi csoport által rákényszerített „hivatalos igazság”. Ez a forrás az emberi méltóság, az integritás és a szabadság egyetemes értékeiben gyökerezik, melyen beágyazódva az erőszakmentesség etikájába.³²

Mint Kurska megállapítja, a francia szélsőbaloldal a De Gaulle-i államot és annak gépezetét, kiváltképpen a belügyminisztériumot és a rendfenntartó erőket hamar azonosította a fasizmussal: André Glucksman ideológiai koncentrációs táborokról, totalitarizmusról beszélve ekkoriban dolgozta ki az „újfasizmus” elméletét, amely fentről támad és Franciaországban mindenütt ott van, az üzemektől a börtönökig.³³ Ezt tükrözik a „CRS–SS” (A CRS³⁴ egyenlő SS) vagy az „À bas l’État policier!” (Le a rendőrállammal!) jelszavak is. Kurska szerint disszertációjának három szereplőjét összeköti a nemzedéki szolidaritás, amelynek egyik alappillére a zsidóságuk, de nem mint egyfajta

³⁰ Johsua, 2013. 233.

³¹ Kurska, Jolanta (Jolanta Kawa, épouse Kurska): *Adam Michnik, Bernard Kouchner et Daniel Cohn-Bendit : des dissidents „convertis” ? Trajectoires biographiques. Tentative de comparaison.* Thèse de doctorat, Université de Cergy-Pontoise/Université de Varsovie Sciences de l’information et de la communication/Département Journalisme et Sciences Politiques, 2013. 145.

³² Kurska, 2013. 147.

³³ Kurska, 2013. 79.

³⁴ Compagnies républicaines de sécurité, azaz köztársasági biztonsági alakulatok, a Vichy-kormány hasonló szervezetének De Gaulle által létrehozott utódja, amely az elődszervezet állományának több mint kétharmadát átvette, vö. Blanchard, Emmanuel – Denis, Vincent – Houte, Arnaud-Dominique: *Histoire des polices en France: des guerres de Religion à nos jours.* Paris: Belin, 2020. 549.

„zsidó világösszeesküvés” részeseié vagy az antiszemitizmus által egy akolba kényszerített sorstársaké: „1968 éppen az a pillanat, amikor a zsidósághoz fűződő, már meglazult családi kapcsolódás igen gyakran átalakul egy olyan univerzalizmusba, amely túllép a korábbi politikai elkötelezettségek határain”.³⁵ Miközben mindhárman tudatában vannak zsidóságuknak, ez nem meghatározó tényező a számukra, hacsak annyiban nem, hogy értékeik közös megalapozását jelenti az a felfogás, amely szerint „inkább a vesztesek oldalán álljak, mint a győztesekén”. Kurska úgy véli, jórészt ez a szemlélet vezette őket az emberi jogok védelme iránti elköteleződés felé, és ez tekinthető a konstansnak életük máskülönben nehezen követhető kanyarjaiban.³⁶

A „belzsidó” narratíva: a diaszpóra és/vs. Izrael

Éppen ebben a beállítódásban látja a diaszpóra szélsőbaloldali képviselői részéről tapasztalható Izrael-kritika egyik meghatározó elemét Bernard Bohbot 2019-ben írott, a kategória elvárásait igen messze meghaladó MA szakdolgozata.³⁷ Ennek alapjául olyan interjúk szolgáltak, amelyeknek alanyai szakítottak a radikális baloldallal, a szerző azon feltételezéséből kiindulva, hogy ők képesek kritikusán viszonyulni múltbeli elkötelezettségükhöz. A kutatás eredménye azt mutatja, hogy a hatvanas-hetvenes évek szélsőbaloldali mozgalmaiban részt vevő zsidó származású aktivisták általában nem voltak a szó Theodor Lessing-i értelmében öngyűlölettől szenvedő antiszemiták, épp ellenkezőleg, zsidó származásuk nagymértékben magyarázza radikális baloldali elkötelezettségüket. Mivel tisztában voltak azzal, hogy egy olyan csoport tagjai, amely hosszú ideig élt elnyomás alatt és volt üldöztetésnek kitéve – többségük a Soá túlélőinek gyermeke –, úgy érezték, kötelességük megvédeni az elnyomottakat, a palesztinokat is beleértve. Ez az elnyomottak melletti elkötelezettség azonban túlságosan is messzire vitte őket, olyannyira, hogy Izrael Állam eltűnését követelték. E radikális követelésük a dolgozat szerint két okra vezethető vissza: 1) a harmadik világ iránti hangsúlyos kiállásukra, mivel a harmadik világot egyfajta „helyettes proletariátusnak” tekintették, Izrael zsidó polgárait pedig az elnyomó fehér gyarmatosítás reprezentánsainak, és ezért úgy vélték, hogy a globális Dél népeinek minden követelését teljesíteni kell, Izrael Állam feloszlatását is beleértve; 2) a vallást és a nemzetet egyező zsidó felfogás, illetve azon marxista szemlélet összeegyeztethetlenségére, amely szerint a társadalmaknak kizárólag egy társadalmi szerződés köré szabad szerveződniük. E szemlélet értelmében ugyanis a zsidók nem alkotnak valódi népet, amelynek joga lenne a nemzeti önrendelkezéshez. A téma rendkívüli aktualitása tükrében csöppet sem meglepő, hogy Bernard Bohbot jelenleg a *Phénoménologie de l'esprit juif en Mai 68* (A zsidó szellem fenomenológiája '68 májusában) című disszertációján dolgozik, amely ugyancsak kitér a '68-asok Izraelhez fűződő bonyolult viszonyára.

³⁵ Kurska, 2013. 356.

³⁶ Kurska, 2013. 357.

³⁷ Bohbot, Bernard: *Les Juifs soixante-huitards et la question Israélo-Palestinienne*. Université du Québec à Montréal, 2019.

Az utak elválnak

Amint a zsidó '68-asokkal foglalkozó kutatások rövid áttekintése is tükrözi, életrajzuk kezdeti szakasza feltűnő egyezéseket mutat. Szinte mind politikai vagy gazdasági menekültek gyermekei, nemritkán kommunista szüleik részt vettek a második világháborús ellenállási mozgalomban, barátaik is ebből a körből kerültek ki. Többen – így például Daniel Cohn-Bendit és Benny Lévy – sokáig hontalanok, fiatal éveikben kommunista gyermek- és ifjúsági szervezetek tagjai voltak, majd szembekerültek azok szovjetbarát irányvonalával, legkésőbb az algériai háború okozta utcai összecsapások során pedig megismerkedtek a politizálás radikálisabb formáival. A szélsőbaloldali szervezetek vezetői és ismertebb tagjai jellemzően kiválóan teljesítettek a végtelenül elitista francia felsőoktatási rendszerben, többen közülük Althusser nevezetes szemináriumának voltak tagjai. '68 májusában húszas éveikben jártak, így az erős politikai hullámverés elcsitultával újra „ki kellett találniuk” magukat. Az ismertebb szereplők későbbi pályáját nagyban meghatározta fiatalságuk legjelentősebb eseménysorozata, és minden bizonnyal nemcsak helytálló, de nagymértékben általánosítható is Jolanta Kurskának az a megállapítása, hogy az alapértékeikhez akkor is hűek maradtak, ha első ránézésre nagyon nagy mértékben eltávolodtak azok '68-as politikai artikuláltságtól.

Miután kénytelen volt elhagyni Franciaországot Daniel Cohn-Bendit, az „elszabadult hajóagyú” németországi „alternatív közösségekben, antiautoriter gyermekgondozó központokban és hasonló helyeken tett próbálkozások után 1989-ben a Zöldek jelöltjeként Frankfurt alpolgármestere lett, a „multikulturális ügyek” tartoztak hozzá. Majd 1994-ben megválasztották az Európai Parlamentbe. A *The Economist* cikke szerint „mindkét pozíciójában lenyűgözte volt kollégáit kemény munkájával, mérsékeltségével és időközben kialakított kompromisszumkészségével”. Mindazonáltal egykori tanítványa és párttársa, az akkoriban német külügyminiszter Joschka Fischer így nyilatkozott róla: „Egyáltalán nem törődik azzal, amit politikailag korrektnek szokás nevezni – a párt irányvonalával, tabukkal, tilos témákkal és más ilyesmikkel.”³⁸ Magyarországon azonban a pedofíliavád hozta vissza a nevét a médiába, pedig e tekintetben igazán nem tartozik a francia baloldali értelmiség legexponáltabb képviselői közé. Itt nincs mód és tér érdemben foglalkozni a kérdéssel, talán elég lesz annyi, hogy Cohn-Bendit *Le Grand Bazar*³⁹ című visszaemlékezésében leírt óvóbácsi-tevékenysége egyfelől vélhetőleg még a jelenlegi büntetőjog értelmében sem minősül bűncselekménynek, hiszen azóta sem jelentkezett senki azzal, hogy őt Daniel zaklatta volna,⁴⁰ másfelől pedig igen messze állt Sartre, Beauvoir, Foucault (és még igen sokan mások) egészen más nagyságrendű szexuális és érzelmi visszaéléseitől.⁴¹ A francia értelmiség egy része számára a szexualitás minden elnyomónak és álszentnek vélt erkölcsi normán kívüli megélése sokáig az egyéni szabadság és autonómia egyik legfőbb kritériumának

³⁸ Daniel Cohn-Bendit, Europe's provocative Green. *The Economist*, 1999. January 21. <https://www.economist.com/europe/1999/01/21/daniel-cohn-bendit-europes-provocative-green> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

³⁹ Cohn-Bendit, Daniel: *Le Grand Bazar*. Paris: Belfond, 1975.

⁴⁰ Lásd például Perriaux, Anne-Sophie: Les socquettes blanches et l'organisation. Notes sur « l'héritage 68 ». *Mouvements*, 2001/3 (no. 15–16), 120–130. <https://www.cairn.info/revue-mouvements-2001-3-page-120.htm> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁴¹ Vö. például Menand, Louis: Stand By Your Man. *The New Yorker*, September 18, 2005. <https://www.newyorker.com/magazine/2005/09/26/stand-by-your-man> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

tűnt, amint erről a pedofília törvényi szabályozásával kapcsolatos hírhedt petíció körüli viták is tanúskodnak.⁴² Napjainkra már egyértelmű, hogy ez a felfogás csakis másokra veszélyes tévutakhoz vezethet.

Ugyancsak az Európai Parlament képviselője volt 1999 és 2004 között a 19. század végén Ukrajnából Franciaországba menekült család gyermekeként 1941-ben Párizsban született és 2022-ben ugyanott meghalt Alain Krivine, a trockista Ligue Communiste Révolutionnaire (LCR) egyik alapítója (és mint az egyik szülő, Julie Pagis kutatásának alanya). A többieknél néhány évvel idősebb Krivine a hatvanas évek közepén gimnáziumi tanár volt, aki nem félt a balhétől, több visszaemlékező megemlíti és fényképeken is látható, hogy a tüntetések alkalmával feltűnő bőrkesztyűt viselt,⁴³ amely jól jött, ha éppen oda kellett csapnia. Szinte egyedüliként Krivine maradt meg a szélsőbaloldali politizálásnál: kétszer is – 1969, 1974 – felhasználta a köztársasági elnökjelöltséget mozgalmi népszerűsítésére és visszavonulásáig, 2006-ig a Lutte Ouvrière nevű trockista párt politikai bizottságának tagja volt.

Nem így a volt maoista Alain Geismar (aki ugyancsak szerepel Julie Pagis kutatásában): az egyetlen „tösgyökeres” elzászi zsidó a ’68-asok vezérkarában, az École nationale supérieure des mines (mérnökképző elitintézmény) végzettje 1968 májusa után egy általános felkelésben bízva részt vett az üzemi harcokban és Benny Lévyvel vezette az általuk alapított Gauche Prolétarienne (GP) elnevezésű, Sartre által is támogatott szélsőbaloldali szervezetet. 1970 októberében bíróság elé állították betiltott mozgalmuk újjászervezése miatt, 18 hónapos börtönbüntetéséből 14 hónapot le is töltött. Bár már 1973-tól tanított az egyetemen, 1978-ig ezért nem lehetett rendes állása, akkor azonban a Paris VII. (Jussieu) egyetem első elnökhelyettese lett. 1986-ban belépett a Szocialista Pártba, 1991 és 2000 között a szocialisták különböző kormányaiban töltött be tisztségeket, 1991–1992-ben oktatási miniszter is volt. 2004-es nyugdíjba vonulásáig a párizsi főpolgármester tanácsadójaként dolgozott. Visszaemlékezései *Mon Mai* 68 címmel 2008-ban jelentek meg a párizsi Perrin kiadónál.

Geismarénál lényegesen látványosabb az 1939-ben, Avignonban lett zsidó apa és francia protestáns anyja gyermekeként született, eredetileg orvos, az Orvosok határok nélkül egyik alapítója, Bernard Kouchner miniszteri pályafutása: 1988–1992 – a humanitárius ügyek államtitkára; 1992–1993 – egészségügyi miniszter; 1994–1997 – az Európai Parlament képviselője; 1997–1999 – egészségügyi és humanitárius ügyekért felelős miniszter; 1999–2001 – az ENSZ elnökének külömbízottja Koszovóban; 2001–2002 – egészségügyi miniszterhelyettes; 2007–2010 – a konzervatív François Fillon kormányának külügyminisztere. Kouchner politikai pályafutása igen színesen alakult, jezsuita bentlakásos gimnáziumban kezdte tanulmányait, tagja volt a Francia Kommunista Párt diákszervezetének, attól kezdve azonban, hogy abból 1965-ben lépett, többé egyetlen pártba sem lépett be, magát szociáldemokrata érzelműként jellemzi,

⁴² Lásd ennek dokumentációját az események egyik főszereplője, a Lacan-munkatárs Françoise Dolto analitikus honlapján: <https://www.dolto.fr/qui-est-francoise-dolto-une-personnalite-du-vingtieme-siecle.html> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁴³ Johsua, 2013. 223. Krivine kesztyűben: <https://www.gettyimages.ch/detail/nachrichtenfoto/les-militants-karl-dietrich-wolff-et-alain-krivine-nachrichtenfoto/956710294?adppopup=true>, <https://www.gettyimages.ch/detail/nachrichtenfoto/alain-krivine-et-le-g%C3%A9n%C3%A9ral-jacques-de-la-bollardi%C3%A8re-nachrichtenfoto/800394286?adppopup=true>, <https://www.gettyimages.ch/detail/nachrichtenfoto/french-far-left-party-lutte-ouvri%C3%A8re-spokeswoman-nachrichtenfoto/1240853682?adppopup=true> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

2017-ben Emanuel Macron elnökké választását támogatta. Sokat szerepel a médiában, a 2000-es évek első évtizedének végén a közvéleménykutatások rendszeresen a legnépszerűbb politikai személyiségek között tartják számon. Legutóbb Camille lányának 2022-ben megjelent könyve kapcsán tűnt fel kevésbé kedvező módon a hírekben. A *La familia grande*⁴⁴ című kötet 350 ezer példányát⁴⁵ vették meg azok az olvasók, akik a francia elitértelmiség újabb pedofiliabotrányára és annak társadalmi összefüggéseire voltak kíváncsiak: míg Bernard Kouchner a világot járta, Olivier Duhamel jogászprofesszor, az Európai Parlament volt képviselője, az ikergyerekei nevelőapja rendszeresen abuzálta az akkor még fiatalokú Antoine Kouchnert.

Itt illene legalább röviden megemlíteni az „új filozófusok” ’68 „visszavétele” révén híressé vált hármasát: André Glucksmant (1937–2015), aki szívesen beszélt francia televíziós szórakoztató műsorokban csernovici apjáról, valamint prágai születésű, a francia ellenállásban részt vett anyjáról, és élete utolsó szakaszában rendszeresen feltűnést keltett látványos atlantista külpolitikai állásfoglalásaival; a világsajtó által gyakran „playboy filozófusként”-ként emlegetett Bernard-Henry Lévy, aki ellentétben két társával, Algériában született 1947-ben, és szefárd nagypolgárok leszármazottja, valamint a lengyel zsidó származású, 1949-ben Párizsban született Alain Finkielkraut, aki immár a Francia Akadémia tagjaként botránoztatja meg politikai kijelentéseivel a jobb- és baloldali francia nyilvánosságot, de ezt sokkal alaposabban és szakszerűbben megtette a fentebb már hivatkozott Jonathan Judaken *Alain Finkielkraut and the Nouveaux Philosophes: French-Jewish Intellectuals, the Afterlives of May '68 and the Rebirth of the National Icon* című tanulmányában.⁴⁶

Ugyancsak nem hagyhatók említés nélkül a 20. század második felének jelentős egyetemi tanárrá lett volt 68-asai: a trockista LCR-alapítójának egyike, a marxista gondolkodónak megmaradt filozófus Daniel Bensaid (1946–2010),⁴⁷ az algériai–francia közös emlékezeti narratíva kidolgozásán fáradozó történész Benjamin Stora (1950),⁴⁸ a klinikai pszichiátria és a kulturális antropológia határvidékeit kutató etnopszichiáter Tobie Nathan (1948), a francia zsidó tudományos youtube-csatorna, az AcademTV⁴⁹ legérdekesebb és legszórakoztatóbb előadóinak egyike – akik a politikus vezéregyenységek zömével ellentétben valamennyien szefárdok: Bensaid és Stora algériai, Nathan egyiptomi származású, és a ’68-at követő évtizedek során mind többször is reflektáltak ennek jelentőségére életükben és munkásságukban.⁵⁰

⁴⁴ Kouchner, Camille: *La Familia grande*. Paris: Seuil, 2021.

⁴⁵ Leménager, Grégoire – Prieur, Cécile: Camille Kouchner sur les violences sexuelles: « Il n’y a pas de prescription pour la liberté d’expression ». *L’OBS*, le 5 janvier 2022. <https://www.nouvelobs.com/societe/20220105.OBS52904/camille-kouchner-sur-les-violences-sexuelles-il-n-y-a-pas-de-prescription-pour-la-liberte-d-expression.html> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁴⁶ Judaken, Jonathan: Alain Finkielkraut and the Nouveaux Philosophes: French-Jewish Intellectuals, the Afterlives of May ’68 and the Rebirth of the National Icon. *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 32. (1), 2006. Shifting Boundaries, Rethinking Paradigms: The Significance of French Jewish History 193–223.

⁴⁷ Ali, Tariq: Daniel Bensaid obituary. French philosopher and leading figure in the events of 1968. *The Guardian*, 14 January 2010. <https://www.theguardian.com/world/2010/jan/14/daniel-bensaid-obituary> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁴⁸ Akinek a honlapja kivételes módon nem az öntömjenézés, hanem a nagyon jól dokumentált életmű-megjelenítés helye: <https://benjaminstora.univ-paris13.fr/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁴⁹ <https://www.youtube.com/@AkademTV> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁵⁰ Például Bensaid, Daniel: *Une lente impatience*. Paris: Stock, 2004; Stora, Benjamin: *Les Clés retrouvées. Une enfance juive à Constantine*. Paris: Stock, 2015; Nathan, Tobie: *Et si c’était une nuit*. Paris: Stock, 2023.

Ám 2023-ban, a májusi események 55. évfordulóján azoknak talán két legvégletesebb zsidó résztvevője állt a francia értelmiségi érdeklődés középpontjában: a radikális abszolútum kerge-tői – Pierre Goldman, a „zsidó gengszter”, aki valójában ott sem volt és Benny Lévy (mozgalmi nevén Pierre Victor), a maoista Gauche Prolétarienne egyik alapítója, Sartre utolsó titkára és szerzőtársa, filozófiaprofesszor és talmudista. Goldman 1979 óta halott, a fia születésének napján lőtték agyon a párizsi utcán – a merényletet az Honneur de la Police (A rendőrség becsülete) elnevezésű szervezet vállalta magára, mint azóta feltételezik, megalapozatlanul –, Benny Lévy egy szívroham vitte el 2003-ban, Jeruzsálemben. Sajátos karizmájuk hatása alól ma is nehéz kivonnia magát bárkinek. Cédric Kahn színész-rendező 2023-ban Goldmanról készített filmje a cannes-i filmfesztivál egyik legnagyobb visszhangot kiváltó alkotása volt, ami a rendező és a főszereplő Ariele Worthalter kiválósága mellett kétségkívül az antihős személyiségéből és történetéből sugárzó (sötét) vonzerőből fakad. Benny Lévyről pedig máig a legnagyobb elragadtatás hangján beszélnek a tanítványai, barátai és munkatársai. Elég akár csak egyetlen videóját megnézni: sajátos hanghordozása, a szeme sarkában szinte állandóan ott bujkáló mosoly, a nevetése és a szavai nyomán hallgatósága képzeletében megelevenedő gondolati univerzum nem mindennapi intellektuális és érzelmi élmény, amely ma is „átjön” a képernyőn.

Kettejük hol egymást keresztező (a Gauche Prolétarienne kockázatosabb megmozdulásait a honatalanként cselekvésében korlátozott Lévy gyakran bírta Goldmanra),⁵¹ hol nagyon eltérő életútját nem véletlenül tárgyalják együtt a korszak francia zsidó eszmétörténetével foglalkozó írások.⁵² A lengyel zsidó szülők gyermekeként 1944 júniusában a megszállt Lyonban világra jött Goldman apja és anyja az ellenállásban ismerte meg egymást, de nem éltek sokáig együtt. Goldman problémás gyerek volt, gyakran váltott iskolát. A hatvanas években a kommunista diákszövetség tagja, 1964-től karatézni tanul, hogy „a megalázott, meggyötört, meggyilkolt rabbik és szabók ivadékaiként”⁵³ helyt tudjon állni az eldurvuló tüntetéseken, ahol hamarosan a mozgalmárok rendfenntartó osztagát vezeti, mivel azonban még így sem elég forradalmi neki a politikai harc, ahelyett hogy megkezdene katonai szolgálatát, előbb Lengyelországba, majd Kubába távozik. Bár ’68 májusa ismét Párizsban éri, katonaszökevényként nem vehet részt az eseményekben, júniusban viszont elutazik Venezuelába, ahol egy évig guerilléroként harcol, mely tevékenység keretében kirabol egy bankot. Párizsba visszatérve két kisebb rablást is elkövet. 1974-ben a párizsi esküdtszék életfogytiglani szabadságvesztésre ítéli fegyveres rablás miatt, amelynek során két gyógyszeresznő életét vesztette. Hiába hangoztatja ártatlanságát az emberölésekben, öt évet tölt börtönben, filozófiát és spanyolul tanul, valamint megírja *Souvenirs obscurs d'un juif polonais né en France* (Egy Franciaországban született lengyel zsidó sötét emlékei) című visszaemlékezését,⁵⁴ amely meglepetésre több mint 60 ezer példányban fogy

⁵¹ B., C.: Benny Lévy, d'un messianisme à l'autre. *Le Figaro*, 16 octobre 2003. <https://editions-verdier.fr/2014/02/18/hommages/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁵² Például Voigt, Sebastian: Ungewöhnliche Konversionen? Von Mao zu Moses. Linksradikalismus und jüdische Zugehörigkeit im Frankreich der späten Siebzigerjahre. *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*. Berlin: Aufbau Verlag, 2013. 137–152.

⁵³ Goldman, Pierre: *Souvenirs obscurs d'un Juif Polonais né en France*. Paris: Seuil, 1975. 43.

⁵⁴ Goldman, 1975.

⁵⁵ Kravetz, Marc: LES AUTEURS DE NOS 25 ANS. 1975. GOLDMAN. Coupable idéal. *Libération*, le 19 mars 1998. liberation.fr/cahier-special/1998/03/19/les-auteurs-de-nos-25-ans-1975-goldman-coupable-idealeil-faut-lire-souvenirs-obscurs-d-un-juif-polona_230542/ (letöltés ideje: 2023. december 30.)

el.⁵⁵ Ebben bevándorolt kelet-európai zsidó idegenként – akinek azonban a szülei többet tettek az országért, mint a tősgyökeres franciák döntő többsége – állítja pellengérre a francia rendőrség és igazságszolgáltatás, tágabb értelemben a francia társadalom visszasságait, előítéletességét és álszentségét. Néhány neves francia értelmiségi nyomására újrátárgyalják az ügyét, és 1976-ban felmentik a gyilkosságok vádja alól. Ezután a *Les Temps modernes*-nek és a *Libération*-nak dolgozik, míg azóta is azonosítatlan tettesek valóságos golyózáporral ki nem oltják az életét.⁵⁶

Benny Lévy 1945-ben született Kairóban, Szíriából Egyiptomba települt, spanyol eredetű családban. Bátyja az egyiptomi kommunista párt tagjaként kerül Nasser börtönébe. Amikor a szuezi válság után elűzik a zsidókat, a család Brüsszelben kezd új életet, ahol a családfő export-import ügyleteket bonyolít le. A mindig kimagaslóan jó tanuló Benny 1965-ben felvételt nyer a párizsi École Normale Supérieure versenyvizsgáján, bekerül Althusser híres szemináriumába, de ennek ellenére sem kapja meg a francia állampolgárságot, hontalanként kéthetente kell jelentkeznie a rendőrségen. Belép a kommunista diákszövetségbe, majd 1966-os megalapításától tagja a maoista marxista-leninista kommunista ifjúsági szövetségnek. Amikor az 1968-as események után ennek vezetősége kisebbségbe kerül, néhány társával – így Alain Geismarral együtt – megalapítja a Gauche Prolétarienne (GP) nevű maoista szervezetet. A GP-t 1970-ben betiltják, a mozgalom hontalan vezetőjeként Benny Lévy illegalitásba vonul. 1972-ben a csoportjukat támogató Sartre-ral szemben elítéli az izraeli sportolók müncheni lemeszárlását, ami mélyen megrendíti, miközben mozgalmi bázisának egy részét erősen palesztinparti munkások alkotják. A terrorista erőszakot nem vállaló Lévy 1973-ban felosztatja a csoportot, és a megvakult Sartre magántitkára lesz, akinek közbenjárására megkapja a francia állampolgárságot. 1978-ban Emmanuel Lévinas filozófiájának hatására elkezd héberül tanulni, majd beleveti magát a Talmud tanulmányozásába, a strasbourgi jesivában Eliyahou Abitbol rabbi tanítványa. Rendszeresen látogatja Lévinast, akinek műveivel Sartre-ot is megismerteti. Sartre-ral folytatott beszélgetéseinek megjelenése a *Le Nouvel Observateur*-ben⁵⁷ hatalmas botrányt kelt a párizsi értelmiségi körökben, mivel Sartre ezekben megkérdőjelezi, illetve visszavonja életművének jelentős részét. Benny Lévyt a filozófus korábbi környezete, mindenekelőtt Simone de Beauvoir a legsúlyosabb vádakkal illeti, „öregember megrontásával”, Sartre nevével való visszaéléssel vádolják.⁵⁸ Közben 1975-től 1980-ig az Université Paris VII. tanársegédje, 1980-tól 1989-ig adjunktus, 1985-ben filozófiatörténeti doktorátust szerez a Sorbonne-on Alexandriai Philón rabbinikus kapcsolataival foglalkozó értekezésével, 1998-ban filozófiából habilitál a Paris VII. egyetemen. 1989-től 1993-ig megbízott előadó a tours-i François-Rabelais Egyetemen, majd 1993-tól 1997-ig docens a Paris VII. egyetemen. 1997-ben lehetőséget kap a Jeruzsálemi Francia Doktori Iskola létrehozására, majd Bernard-Henry Lévyvel és Alain Finkielkrauttal életre hívja az Institut d'études lévinassiennes-t (Lévinasi tanulmányok intézete), amelynek célja a levinasi

⁵⁶ Le Borgne, Jeanne: Qui a tué Pierre Goldman? Récit d'un « cold-case » hors-norme. *Paris Match*, le 28 septembre 2023. <https://www.parismatch.com/actu/societe/qui-tue-pierre-goldman-recit-dun-cold-case-hors-norme-229914> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁵⁷ A beszélgetések szövegét nyomtatásban lásd Sartre, Jean-Paul – Lévy, Benny: *L'espoir maintenant. Les entretiens de 1980*. Paris: Verdier. 2007.

⁵⁸ A történet személyes és filozófiai háttéréről érdekes olvasmány Bernard-Henri Lévynek az Institut d'études lévinassiennes 2005. március 8-i rendezvényén tartott előadásának szövege: <https://bernard-henri-levy.com/fr/benny-et-sartre/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

gondolkodás népszerűsítése. Az ezt követő hat évben szigorúan vallásos zsidóként él, és nagy sikerű előadássorozatot tart Jeruzsálemben. Ezek utolsó sajtó alá rendezett kötete, *La pensée du Retour après Rosenzweig et Lévinas* (A visszatérés gondolata Rosenzweig és Lévinas nyomán) 2020-ban jelenik meg a párizsi Verdier kiadónál,⁵⁹ amelynek munkájában az alapítástól részt vett. Ugyancsak talmudista-filozófiatörténész fia, René Lévy irányításával az intézet viszi tovább az életművét.

A megszegett szerződés

A hatvannyolcasok zsidósága a már említett 2019-es „vakfolt-konferencia”⁶⁰ óta eltelt idő alatt bevonult a franciaországi zsidók és a francia állam közös történetéről szól narratívába. A Franciaország zsidó történetének szentelt, 2023 októberében megjelent 1090 oldalas enciklopédikus összefoglalásban külön alfejezetet is kapott, ez Jonathan Judaken *Les fantômes de Mai* 68 című, már hivatkozott tanulmánya.⁶¹ Az alfejezeten belül olvasható egyetlen keretes írás (a lengyel zsidó származású francia zenetörténész-professzor Philippe Gumpłowicz műve) pedig Pierre Goldman emlékéét örökíti meg nem kifejezetten semleges hangvételben, *Pierre Goldman, Juif paria, célébré, assassiné* (Pierre Goldman, az ünnevelt, meggyilkolt páriazsidó) címmel.⁶²

Tulajdonképpen akár azt mondhatnánk, hogy ha az egyes kutatásokból és tanulmányokból, cikkekből nem is, ezek összességéből ma már meglehetősen átfogó képet alkothatunk 1968 politikai eseményeiről és azok zsidó vonatkozásairól. A szemlézett irodalom és a megnézett képek-videók alapján azonban egyre erősödött bennem az a feltételezés, hogy itt másról is szó van, hogy ennek a történetnek lehet egy olyan – tágabb – összefüggése, amely csak a „sorok között” olvasható.

„Apám 1909-ben született szegény lengyelországi zsidó családban. Apja azelőtt meghalt, hogy ő megszületett volna. 15 éves, amikor elmenekül az antiszemitizmus és a nyomor elől, mert elolvasta Victor Hugo *Kilencvenhárom* című könyvének jiddis fordítását. Franciaországba érve azonban csalódás éri: ez az ország nem felel meg igazán az 1789-es eszményeknek, és itt sem halott a rasszizmus. Ezzel vissza is megy Németországba. De onnan gyorsan visszafordul, elborzadva attól, aminek megérzi az előszelét.”⁶³ Pierre Goldman írja ezt visszaemlékezésének elején, a kulcsmondatokat mind jelen időben tartva. Apja csalódottsága számára nagyon is jelen idejű. Franciaország nem az, aminek a szegény, jiddisül Victor Hugót olvasó kelet-európaiak hiszik, még ha külön is, mint Németország vagy Lengyelország. Ezt a csalódottságot azonban még Florence Johsuának az askenázi és szefárd bevándorlók lázadó gyerekeinek elbeszéléseiben

⁵⁹ <https://editions-verdier.fr/auteur/benny-levy-2/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁶⁰ *Le Judaïsme: une tache aveugle dans le récit national ?* mahJ, le 17–18. janvier 2019. https://www.akadem.org/sommaire/colloques/le-judaisme-une-tache-aveugle-dans-le-recit-national/une-pleine-part-a-l-histoire-de-france-31-01-2019-107947_4830 (letöltés ideje: 2023. december 30.)

⁶¹ Judaken, Jonathan: *Les fantômes de Mai* 68. In: Sylvie Anne Goldberg (édité par): *Histoire juive de la France*. Paris: Albin Michel, 2023. 799–806.

⁶² Gumpłowicz, Philippe: *Pierre Goldman, Juif paria, célébré, assassiné*. In: Sylvie Anne Goldberg (édité par): *Histoire juive de la France*. Paris: Albin Michel, 2023.

⁶³ Goldman, Pierre: *Souvenirs obscurs d'un Juif Polonais né en France*. Paris: Seuil, 1975. 27.

számos negatív érzelmet azonosító kutatása sem említi, pedig interjúalanyainak megszólalásaiban jól hallható: nemcsak a düh, a felháborodás, a bosszúvágy beszél belőlük, hanem a mélységes csalódottság is. Csalódtak Franciaországban.⁶⁴

Az *Histoire juive de la France* 13. fejezetében foglalkozik a politikai menekültek 1933 utáni sorsával, és a fejezet címe: Az árulás.⁶⁵ Mindenekelőtt persze a „nemkívánatos idegeneket”, a 68-asok szüleit adta ki a francia állam a németeknek, de a „saját” – délnyugat-franciaországi „portugál”, azaz Spanyolországból menekült és az elzászi-lotaringiai – zsidóit sem védte meg. Pedig Franciaországban 1791 óta valóban működött az, amit emancipációs szerződésnek szokás hívni, ellentétben a Magyarországon sokat emlegetett, ám sohasem létezett „asszimilációs szerződéssel” (hiszen itt soha senki sem szabta meg semmilyen egyezményes módon, ki mivel tartozik, és cserébe mire tarthat igényt). Az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy Franciaországban az ott élő zsidók vallási intézményeik átalakítása és állampolgári hűségük fejében nemcsak állampolgári jogokat kaptak, de minden ellenkező és sokat hangoztatott vélekedéssel szemben a híres-hírhedt Clermont-Tonnerre-i megfogalmazás („A zsidóknak, mint nemzetnek, semmit, a zsidóknak, mint embernek – mindent!”) sem azt jelentette, hogy le kellett volna mondaniuk a nyilvános térben gyakorolt zsidóságukról.⁶⁶ Az enciklopédikus kötet egyik szerzője, Maurice Samuels, a Yale irodalomtörténész professzora és a Yale Program for the Study of Antisemitism igazgatója több könyvében⁶⁷ is meggyőzően érvel amellett, hogy ha a forradalmat megelőző évtizedekben folytak is viták arról, hogy a zsidóknak milyen kulturális és vallási változásokat kellene végrehajtaniuk ahhoz, hogy egyenlő jogokat élvező francia állampolgárok lehessenek, az alkotmányozó nemzetgyűlés utolsó napjaiban elfogadott emancipációs törvény semmilyen feltételt nem szabott e tekintetben. Napóleon visszavett ugyan valamennyit a már megadott jogokból, és a Szanhedrin, illetve a Konzisztórium felállításával elég radikálisan átalakította a zsidók vallási szervezetét, de az endogámia feladásához már nem ragaszkodott. És bár az ő nevéhez fűződik az 1808-ban kiadott „gyalázatos rendelet”, amely megtiltotta az elzász-lotaringiai, azaz jiddis nyelvű askenázi zsidók letelepedését olyan megyékben, ahol eddig nem éltek, külön engedélyhez kötötte a kereskedést és szigorított a katonai szolgálat feltételein, akár mennyire súlyos is a jogsértés, amit ezzel elkövetett, a rendelet 10 évre szólt, és amikor lejárt, a király, XVIII. Lajos egyszerűen nem hosszabbította meg.

A 19. század során a franciaországi zsidók bármilyen közhivatalt betölthettek, lehettek – és voltak is, szép számmal – prefektusok, bírák, egyetemi tanárok, nem kellett a nevüket megváltoz-

⁶⁴ Disclaimer: én is. 1968 és 1973 között egy olyan országban éltem, amely igen kevésbé felelt meg a Szabadság, egyenlőség, testvériség! jelszavai keltette illúzióimnak. Az idegenellenességét olykor szinte „késsel lehetett vágni”: „Nous autres Français, on n'aime pas les étrangers” – azaz mi, franciák, nem szeretjük az idegeneket, hallottam a 1968–69-es tanév folyamán számtalanszor minden elképzelhető hangszerelésben: magyarázatképpen, védekezően, támadóan, ironikusan, jópofáskodva...

⁶⁵ Chapitre 13. La trahison. In: Sylvie Anne Goldberg (édité par): *Histoire juive de la France*. Paris: Albin Michel, 2023. 659–747.

⁶⁶ Chapitre 8. Des Lumières à la Révolution. In: Sylvie Anne Goldberg (édité par): *Histoire juive de la France*. Paris: Albin Michel, 2023. 323–381.

⁶⁷ Samuels, Maurice: *Inventing the Israelite: Jewish Fiction in Nineteenth-Century France*. Redwood City, Cal.: Stanford University Press, 2009; Samuels, Maurice: *The Right to Difference: French Universalism and the Jews*. Chicago: University of Chicago Press, 2019.

tatniuk, az állam adott fizetést a rabbiknak, és ekkor épültek országszerte állami pénzből a legtekintélyesebb zsinagógák. A törést csak a század vége hozta el a Dreyfus-üggyel, és paradox módon éppen a dreyfusard-ok által kiharcolt vívmány, állam és egyház 1905-ben megszavazott elválasztása, a laicitás tette elvárassá a kulturális asszimilációt. Az első világháború rettenetes emberveszteségeit kompenzáló és a kelet-európai antiszemitizmus fellángolása elől menekülő zsidóknak azonban, amikor Pas-de-Calais megyében bányásznak, Párizsban és környékén textilipari munkásnak álltak, az a Franciaország lebegett a szeme előtt, amelyet Victor Hugo, vagy még inkább a 19. század nagy francia tragikája, a zsidó Rachel megénekelte: Samuels 2019-es könyvének borítóján ő zengi féltérden állva, kezében a francia trikolórral a Marseillaise-t. Viszonylag hamar rá kellett jönniük, mekkorát tévedtek. És Franciaország 1945 után sem tette jóvá az elárulásukat. De Gaulle tábornoknak és a szövetségesekkel kötött megegyezésének köszönhetően a franciák hitték azt, hogy maguk szabadították fel magukat, hogy a francia ellenállás nem egy kisebbség műve volt, miközben a többség minden különösebb felháborodás nélkül nézte végig, ahogyan a zsidókat megfosztják jogaiktól, javaiktól és egynegyedüket, mintegy 75 ezret közülük az életétől. Az algériai háború kapcsán elkövetett atrocitások, a kínzás gyakorlatának leleplezése,⁶⁸ a szélsőjobb oldali szervezkedések és a plasztikbombás merényletek⁶⁹ megalapozottan kelthették a túlélő családok gyermekeiben azt a benyomást, hogy a francia állam még mindig és már megint nem tartja be másfél évszázados szerződését a zsidókkal. Az, hogy a francia állam mennyire nem tett eleget gyarmatainak francia állampolgárként elismert és onnan elűzött zsidó polgáraival szembeni kötelességének, és hogy ezek támogatása, integrálásának elősegítése mennyire a zsidó segélyszervezetek műve volt, ma már ugyancsak ismert.⁷⁰ Úgy gondolom, mind az askenázi, mind a szefárd családok gyerekei jó okkal vonulhattak abban a hitben az utcára, hogy ők születtek érvényt szerezni a Francia Köztársaság megszegett ígéreteinek.

⁶⁸ Alleg, Henri: *La Question*. Paris: Éditions de Minuit, 1958; Vidal-Naquet, Pierre: *La Torture dans la République. Essai d'histoire et de politique contemporaine (1954–1962)*. Paris: Éditions de Minuit, 1972.

⁶⁹ Hongrois, Christian: *Voyage au cœur de la lutte contre l'OAS*. Paris: Nouveau Monde, 2022.

⁷⁰ Cohen, Yolande–Chevalier-Caron, Christine: «La «renaissance» du judaïsme français après la Shoah (1945-1970)», *Diasporas*, 41, 2023. (letöltés ideje: 2023. december 30.); De Aranjó, Alexandre G. A.: *Assets and liabilities: refugees from Hungary and Egypt in France and in Britain, 1956–1960*. Diss, University of Nottingham, 2013. <https://eprints.nottingham.ac.uk/13503/> (letöltés ideje: 2023. december 30.)